

Videnskabelighed

– mellem teknologi og etik

Kirsten Hastrup

I dette indlæg argumenteres der for nødvendigheden af at bevare et dobbeltblik på verden, det vil sige både et natur- og et humanvidenskabeligt blik. Det gælder også, når vi studerer sygdom og samfund, at det ene ikke udelukker det andet; tværtimod er de hinandens forudsætninger. Tilsammen afgrænser de to perspektiver et spændingsfelt, uden hvilket videnskaben ikke ville kunne forholde sig kritisk til sig selv.

Det er en omfattende opgave at redegøre for forholdet mellem natur- og humanvidenskab, og den kan ikke løses inden for rammerne af en lille tidsskriftartikel. Ikke desto mindre vil jeg her forsøge at forholde mig til det spændingsfelt, der findes mellem de to former for videnskab, ud fra den strategiske betragtning, at de er komplementære snarere end hinanden udelukkende. Det gælder helt specielt, når man taler om sundhedsvidenskab, at de to perspektiver hele tiden forudsætter hinanden. Mit udgangspunkt er en i hovedsagen humanistisk (antropologisk) faglighed, og min artikel indebærer blandt andet en understregning af de humanistiske videnskabers nødvendighed inden for det store felt af videnskabelighed, som gennemgående er blevet målt med naturvidenskabens alen. Det vil blive uddybet nedenfor, men lad mig gøre det klart med det samme, at der ikke er tale om at gøre naturvidenskab til hverken skurk eller fjende af humaniora. I mine øjne giver det simpelthen ikke mening at se på de forskellige videnskaber som konkur-

rerende på den måde. Det er klart, at de i nogen grad konkurrerer om ressourcer og om opmærksomhed, men de konkurrerer ikke om virkeligheden eller om adgangen til viden. I begge poler er der en vilje til viden og veje til at nå den. Netop *forskellene* mellem de mulige veje til viden om den verden, vi sammen befolker, er en væsentlig forudsætning for, at en egentlig *ny* viden kan opstå. Derfor er det afgørende, at man i videnskabens egen verden besinder sig på perspektivernes komplementaritet.

Enhver vil vide, at grænserne mellem de enkelte videnskaber er flydende, og det medfører i sig selv et spørgsmål om betimeligheden af at opretholde disciplinerne i deres nuværende form. Det forekommer mig, at vi efter det lange tyvende århundrede, hvor man stort set har udfyldt det nittende århundredes disciplinerede ambitioner med en detalje- og vidensrigdom uden sidestykke, måske er parate til at begynde en seriøs diskussion af en mulig reorganisering af videnskaberne – også institutionelt. Min baggrund for at sige dette er en fornemmelse af mit eget fag (antropologien) som ét, der på én gang har perfektioneret og undermineret sit projekt (jf. Hastrup 1995). Kort fortalt kan man se, hvordan den minutløse undersøgelse af alle verdens kulturer gennem snart hundrede år har bidraget til at opløse selve det kulturbegreb, der drev forskningen frem. Kulturen lader sig simpelthen ikke afgrænse og fastfryse på samme måde som før, men de metoder, der blev udviklet undervejs, kan stadig bruges som udgangspunkter for en særlig opmærksomhed mod verden (Hastrup 2003). Det gælder for mange områder i hele det videnskabelige felt, at specialiseringen og forfinelsen af metoder har bidraget til en nedbrydning af de disciplinære grænser mellem genstandsområderne; og en fornyet sammentænkning af det videnskabelige projekt er derfor blevet påtrængende.

Det er egentlig ikke så nyt, som man skulle tro. Jeg kan blot henvise til Harald Høffdings værk om *Etik* (1887), hvori han også taler om den videnskabelige erkendelses etiske betydning, og hvori det blandt andet hedder om specialisering:

Videnskabens fremadskridende Specialisering gør det sikkert vanskeligere og vanskeligere selv for Videnskabens egne Dyrkere at skaffe sig et selvstændigt Overblik over dens Resultater. Men intellektuel Kultur forudsætter heller ikke, at Alle vide Alt. Der kan være en selvstændig intellektuel Dannelse i store Kredse, naar blot selve Tænkeevnen er udviklet. Trods Videnskabernes Forskellighed er det dog en og samme Tankekraft, med hvilken alle arbejder, og det er en og samme Verden, de alle, hver fra sin Side, søge at trænge ind i. Derfor vil den, der paa fornuftig Maade er ført ind i et enkelt Område, let kunne bringes til at forstaa de Opgaver og Vanskeligheder, som frembyde sig paa andre Omraader (Høffding 1887: 435).

Det er en væsentlig forudsætning for mit indlæg, at der bag forskellene er en enhed i det videnskabelige projekt, som det er værd at fastholde, fordi der er en fælles verden, som vi vil vide noget om. Det er samtidig et udgangspunkt, at når jeg taler om de humanistiske videnskaber, så taler jeg ikke kun om dem i institutionel forstand, men om alle de videnskaber, der har det menneskelige og det menneskeskabte som deres omdrejningspunkt (jf. Hastrup 1999). Allerede her er det tydeligt, at et område som sundhedsvidenskab har en 'naturlig' aktie i de humanistiske videnskaber. Vi skal derfor se lidt nærmere på, hvad det er, der karakteriserer dette felt.

Den litterære republik

Den humanistiske videnskabelighed kan ses som en materialisering af det samtalefællesskab, som Erasmus af Rotterdam i renæssancen gav navnet *respublica litteraria*. Samtalen føres mellem forskere både i og mellem videnskabelige discipliner og er kendetegnet ved en åben afprøvning af alskens begreber og forestillinger om verden.

Erasmus' begreb om den litterære republik var et udpræget humanistisk begreb for det videnskabelige fællesskab. Litteraten og den lærde var synonyme i renæssancen, fordi ordet og sproget var så centralt i de humanistiske studier af grammatik, retorik og poesi; også etik og historie måtte tilegnes gennem læsning af teksterne, og læsningerne førte til fornyelse af begge dele. Det var vist ikke Erasmus, der opfandt den litterære republik som sådan, men det var ham, der omsatte det og fremviste det som et nyt ideal (Burke 1999). Det var idealet om et intellektuelt rum, der overskred alle grænser, og som gjorde lærdommen flytbar og omsættelig. Dette ideal gælder stadig, ligesom renæssancens hele menneskesyn stadig i en eller anden forstand er klangbunden for de humanistiske videnskaber, der beskæftiger sig med mennesket som drivkraft i historien og ikke blot et passivt offer for den. I lidt mindre målestok kan man se de tidligere 'kredse' af forskere med fælles interesser som eksempler på litterære republikker, der i kraft af den selvfølgelige udveksling satte sig kraftige spor. Fra Danmark kender man især lingvistkredsen, med Louis Hjelmslev i centrum, der fungerede som kollektiv prøveinstans for de enkeltes dristighed (Gregersen 1998).

Selvom begrebet humanisme som sådan måske er anakronistisk i forhold til det konglomerat af vidensinteresser, som fostredes i renæssancen, så er det her, vi finder begyndelsen til den *genstandsgørelse* af 'det menneskelige', der siden har

drevet humanvidenskaberne (Favrholdt 1990). Renæssancen var tiden 'when man constituted himself in Western culture as both that which must be conceived of and that which is to be known' (Foucault 1994: 345). Mennesket skulle på én gang sættes på begreb og studeres, og deri lå et latent spændingsforhold, som på én gang placerede subjektet som sit eget sprogs objekt og objektet som sin selvfor-tolknings subjekt.

Foruden dannelse indebar renæssancehumanismen således også en distance-ring til feltet; der opstod med andre ord et perspektiv på det menneskelige, der gjorde det muligt at gøre det til genstand for videnskabelig interesse. Det var en genstand, der først og fremmest blev formuleret som en treenighed af sprog, lit-teratur og historie, som lige siden på mange måder har været kernen i det humani-stiske projekt og dets ambition om at forstå den menneskeskabte verden i videste forstand.

Genstandsgørelsen var forudsætningen for at kunne opnå den *teoretiske* indsigt i det menneskelige, der er ganske afgørende for videnskaben og for samfundet. Teorier er jo hverken mere eller mindre end måder at forstå sammenhænge på, og i denne sammenhængsskaben ligger et af videnskabens store bidrag til samfun-det. Det er nemlig ubetvivleligt, at en væsentlig del af de teorier, der er fremsat gennem tiden, udgør dagens 'common sense'. Når det er blevet selvfølgelig at tale om sådan noget som sprog og bevidsthed, økonomi og politik, samfund og dannelse, så er det fordi, disse teoretiske 'samlebetegnelser' har svaret til dele af den virkelighed, man var fælles om. Det teoretiske arbejde med menneskeskabte forhold indebærer altså en gradvis objektivisering - eller naturalisering - af de selv samme forhold. Igen er kulturbegrebet et godt eksempel; det blev 'opfundet' som *kollektivt* begreb af Johann Gottfried Herder i 1790'erne (hvor det tidligere havde været brugt som mål for individuel dannelse eller kultivering), og derefter 'fandt' man kulturer overalt (Hastrup, under udgivelse). Begrebet systematiserede en reel erfaring af forskelle i livsstil. Ligesom kulturbegrebet gav andre tilsvarende begreber anledning til etableringen af forskellige videnskabelige discipliner med hver sit (naturaliserede) objekt i det nittende århundrede, hvor universiteterne re-organiseredes. Modellen for denne reorganisering var ikke mindst Vilhelm von Humboldts model for universitetet i Berlin (grundlagt 1809) og hans opdeling af videnskaberne i ånds- og naturvidenskaber.

Den inddeling af genstandsområdet, der fandt sted, er ikke uden sammenhæng med det forhold, at sproget spiller en afgørende rolle i al videnskabelighed; om end på forskellig måde. Den videnskabelige sprogbrug indebærer i sig selv en objektivisering, der fører til en form for ontologisering. Når vi forstår noget og vil

formidle vores forståelse, så indebærer det, at vi tillægger det en objektiv eksistens uden for os selv og vores egen forståelseshorizont. *Det forståede* får på den måde ontologisk status; det bliver en ting. Det gælder også menneskelige forhold. Da begrebet om 'kulturer' som et kollektivt forhold først var lanceret, kunne man gå ud og *opdage* dem.

Sproglighed indebærer altid en form for objektivisering, og i forbindelse med det teoretiske sprog er det specielt påfaldende, at sprogets kognitive økonomi ofte medfører en 'ontologisk dumpning' (jf. Hastrup 1999). Sproget giver os en række mere eller mindre veldefinerede begreber, kategorier, billeder og symboler, som vi bruger til at objektivere verden med. Men det, vi i virkeligheden objektivierer, er vores (midlertidige) måde at forstå verden på; et epistemologisk forhold bliver til en ontologisk påstand. Disse påstande, som altså er resultater af et teoretisk arbej-de, siver derefter ud i både det naturlige sprog og i den almindelige selvforståelse, hvor de får form af kulturelle selvfølgeligheder – indtil de anfægtes af nye teorier. Med andre ord, kulturelle selvfølgeligheder findes ikke som en prædetermineret essens eller en naturlig kvalitet ved samfundet. De opstår i udvekslingen mellem mennesker – heriblandt forskere – og mellem mennesker og deres omgivelser, som hele tiden er under fornyelse. I denne proces spiller de menneskelige videnskaber en afgørende rolle.

Det er en del af den menneskelige tankes natur, at den til enhver tid kan over-skride det allerede givne. I den forstand er tanken altid fri, om end der til enhver tid også sættes institutionelle og andre grænser for, hvad der meningsfuldt kan si-ges i videnskabens navn. Forskningens frihed indebærer dog principielt en syste-matisk udnyttelse af tankens frihed, herunder en frihed til at vælge sin genstand, sin metode og sit mål. Det overordnede sigte er klart: fornyelse af den kollektive forståelse af verdens indretning og historiens overskud. Når ethvert aldrig så mo-derne eller postmoderne samfund har brug for et frit universitet, så er det, fordi der må findes et sted, hvor der kan tænkes nyt, uafhængigt af de kræfter, der i øvrigt netop har magten til at objektivere og realisere egne forestillinger. Viden-skaben er på den måde altid ansvarlig over for sit samfund. Den garanterer mod stivnede objektiviseringer. Eller som Høffding siger det:

Til Videnskabens Frihed og Selvstændighed hører ikke blot, at den faar Lov til at udvikle sig indenfor sine egne Omraader, uden at hæmmes af ydre Autoriteter, men ogsaa at den ikke hindres i at øve den Indflydelse paa den almindelige Livs- og Verdensanskuelse, som det ligger i dens Natur at øve. Det videnskabelige Ver-densbillede bestemmer nødvendigvis vor Livsanskuelse og vor Tro. Ti det er i den

virkelige Verden, at vore Overbevisninger skulle staa deres Prøve, godtgøre deres Kraft; og denne virkelige Verden kunne vi nu en gang ikke lære at kende paa anden Maade end ved Videnskabens Hjælp. En Tro, der skyr Sandheden, er en blot Drøm. Vanskeligheden ligger i, at de Ændringer, den videnskabelige Forskens Resultater frembringe i en Livsanskuelse, i Regelen foregaa langsomt og umærkeligt, og at det ikke altid kan afgøres med Sikkerhed, hvilke de definitive Konsekvenser af et videnskabeligt Resultat ere. Her stilles da store Krav til Sandhedskærlighed og Ærlighed. . . Den intellektuelle Kultur er en Kunst, som langt fra findes hos alle Videnskabsmænd (Høffding 1887: 443).

Den videnskabelige ansvarlighed er ikke kun en ansvarlighed over for samfundet, men også en ansvarlighed over for den virkelighed, der er dens genstand. Selvom vi mere eller mindre frit kan konstruere vores analytiske objekter, så kan vi ikke gøre det uden empirisk forankring. Det er altid en del af verden, der skal forstås, om den er aldrig så flertydig og flygtig.

Netop flygtigheden af det menneskelige objekt gør en mangfoldighed af perspektiver nødvendig. Et perspektiv udtrykker en selektiv opmærksomhed, som man opdagede det i renæssancen, hvor perspektivet ikke kun omfattede billedkunsten men indebar en radikalt ny måde at tænke om historien på; selv historien måtte forstås ud fra et givet synspunkt (jf. Panofsky 1991). Og universiteterne opstod på en idé om at lade perspektiverne mødes, at skaffe plads til at de kunne brydes. Det er stadig et ideal. Et ideal der principielt sikrer den metodepluralisme, som de forskellige videnskabelige perspektiver står for – helt uanset, at genstandsområderne ikke længere anses for adskilte. Videnskaberne bliver i stigende grad bestemt netop ved deres metoder (og deres erkendelsesteori eller epistemologi) snarere end ved deres genstand (eller ontologi); verden må til stadighed studeres under mange synsvinkler, for at man kan forstå den.

Den humanistiske synsvinkel bidrager til denne forståelse med perspektivering og nytænkning af begreber og med værdier (jf. Hastrup 2002). Det lå allerede i det, jeg citerede Høffding for, at videnskaben påvirker hele vores livsanskuelse, og en sådan er jo ikke mulig uden en form for værdisætning. Det er ikke sådan, at værdierne følger med i et noteapparat eller i indskudte sætninger i enhver analyse; de er oftest implicite i fremstillingen alene af den grund, at kendsgerninger og værdier ikke kan adskilles (Putnam 2002). I det omfang etik drejer sig om en vurdering af menneskelige handlinger, så er det oplagt, at etikken er allestedsnærværende i de humanistiske videnskaber, der jo om noget drejer sig om en forståelse af netop menneskelige forhold. Alene valget at studiefelt indebærer et signal om, hvad der

er opmærksomheden værd. Det gælder jo ikke mindre i sundhedsvidenskaben, at forskningen selv er med til at udpege de relevante indsatsområder; dermed påvirkes opfattelsen af, hvilke menneskelige lidelser det er vigtigst at behandle, og spørgsmålet om 'det gode liv' er implicit til stede med alt, hvad det indebærer af værdisætning og etik.

Forholdet mellem humanistisk og natur-videnskabelig forskning

På grund af den almindelige tilbøjelighed til at sammenligne naturvidenskab og humaniora og kvalificere dem ved hinanden er det naturligt også her at have en kort diskussion af forholdet mellem humanistisk og naturvidenskabelig forskning (jf. Fink og Hastrup 1990). Når man overhovedet taler om et 'forhold', så indebærer det a priori, at der er tale om to forskellige entiteter. Spørgsmålet er da, om adskillelsen er bestemt af konventioner alene eller af differentierede forhold til verden eller måske ligefrem af nogle væsensforskelle i verden. Det, at man *kan* skelne, er jo ikke nødvendigvis det samme som at påstå, at der er tale om et 'naturligt' skel i verden – som ovenstående lille diskussion af ontologisk dumpning har mere end antydnet.

Ikke desto mindre er det stadig helt almindeligt at tale om de to typer af forskning, som om der var tale om et naturligt skel, og desuden at hierarkisere dem. Det gælder ikke kun i videnskabens egen verden men i høj grad også i det omgivende samfund. I en rapport om *Folk og forskning*, som Analyseinstitut for Forskning udgav i 1998, dokumenteres det således, at folk i almindelighed sjældent tænker på humanistisk forskning, når de bliver spurgt om forskningens vigtigste opgaver. Faktisk svarer hele 42 pct. af de adspurgte spontant, at sundhed er den vigtigste forskningsopgave, og hertil kommer 7 pct. som mener, det er danskernes helbred. De næste store procenter handler om et bedre samfund for danskerne, miljø, teknik og natur. Kultur, litteratur, tankeformer, etik mm. rummes i en samlet bunke 'andet', som i alt 6 pct. har udpeget som de vigtigste forskningsopgaver (*Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 1998/1: 41*).

Det er med andre ord den hvidkitlede videnskab, der er prototypen for forskning i danskernes bevidsthed. Det kommer nok ikke som nogen overraskelse, men det maner dog til en vis eftertanke, at samfundsvidenskab og humaniora er så usynlige. Usynligheden hænger sammen med en fornemmelse af, at de bløde videnskaber er aldeles 'unyttige' for samfundet og for den enkeltes velfærd. Jeg kan

godt afsløre med det samme, at i mine øjne er de humanistiske videnskaber langt 'nyttigere', end man normalt forestiller sig. Det betyder dog ikke, at nyttiggørelse er det rigtige svar på samfundets legitime krav om, at videnskaben skal bidrage til de fælles værdier. Nytte er et instrumentalistisk begreb, og de humanistiske videnskabers bidrag kan netop ikke måles på den alen. Opgaven bliver da at sand-synliggøre, at det humanistiske bidrag er værdifuldt i egen ret.

Lytter vi igen til folkets røst, så er der dog ingen tvivl om, at der er lang vej igen. Som vi så det før, så falder det normalt ikke folk selv ind at pege på de bløde videnskaber, når den vigtigste forskning skal udpeges. Men selv når man giver dem muligheden for at vælge 'bløde' emner som kultur og kommunikation så ændrer billedet sig ikke meget. På spørgsmålet om hvilken slags forskning, der er allervigtigst blandt 8 mulige, svarer hele 59 pct. at forskning 'i sundhed' er det vigtigste, mens teknologi og naturvidenskab får hver 6 pct. af stemmerne, og klima og miljø får 21. Tilbage er 1 pct. der mener, at det er allervigtigst at forske i kommunikation, mens 2 pct. svarer 'kultur'. Tilbage står 3 pct. 'andet' og 2 pct. 'ved ikke' (*Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 1998/1: 46*). Med andre ord så synes der at være lang vej igen til en forståelse af forholdet mellem humanistisk og naturvidenskabelig forskning som ligeværdigt og de to slags videnskab som lige vigtige. Det gælder også i forskningspolitikken og de strategiske satsninger, at de i disse år temmelig entydigt peger i retning af de hvide kitler – og teknologisk innovation. Der er ikke tvivl om, at sundhedsvidenskabelig og anden 'nyttig' forskning faktisk er både nyttig og nødvendig, men der er en risiko ved at glemme diskussionerne af andre menneskelige forhold, som kan perspektivere og værdisætte resultaterne.

Det er imidlertid karakteristisk, at også inden for videnskabens egen verden er det i høj grad naturvidenskaben, der har fået tillagt normativ status, i forhold til hvilken resten er blevet målt (se f.eks. Spang-Hanssen 1990). Et af de mål, man har brugt, er graden af indflydelse på samfundets udvikling, eller det man kunne kalde videnskabens transformative betydning. Ved første øjekast ser det ud som om, naturvidenskaben har større transformativ betydning end humanvidenskabernes. Men det er et optisk bedrag, som dels er baseret på den reelle 'usynlighed' af de humanistiske videnskabers bidrag til begrebsfornyelse og historisk udvikling, dels på en uhensigtsmæssig sammenkobling af naturvidenskab og teknologi.

Hvad angår det første, så er det i meget høj grad de humanistiske videnskaber, der har leveret de begreber, der danner basis for samfundets selvforståelse. 'Kultur', 'sprog', 'psyke', 'samfund' og så videre 'findes' jo kun i kraft af en lang forskningstradition vedr. de menneskelige fællesskaber. Pointen er igen, at sådanne begreber, som er formuleret og defineret i videnskaben, er blevet ontologisk dumpe-

de, som tidligere omtalt. Selvom de begyndte som teoretiske generaliseringer, har begreberne fået selvstændig, 'naturlig' eksistens i dagligsproget. Fordi begreberne faktisk systematiserer velkendte menneskelige erfaringer, tilegnes de af læg såvel som lærd, og de bliver ikke krediteret videnskaben på samme måde som andre specialistbegreber som f.eks. atomer og proteiner, der ikke direkte modsvarer nogen menneskelig erfaring, og som derfor er mere synlige som videnskabelige resultater. Ikke desto mindre er det et væsentligt og *nyttigt* (humanistisk) arbejde for samfundet at holde forestillinger og begreber i bevægelse for enten at opretholde eller forny værdigrundlaget for politiske og teknologiske prioriteringer. På den måde bidrager de bløde videnskaber afgørende til samfundets historiske dynamik. Og det kan synes noget paradoksalt, at forståeligheden og tilgængeligheden i sig selv synes at give de humanistiske videnskaber et negativt renteafkast.

Hvad angår sammenkoblingen mellem naturvidenskab og teknologi, så gælder det, at naturvidenskab jo er meget andet end teknologisk opfindsomhed; det er også en dybtgående refleksion over altings sammenhæng og et forsøg på at skabe et sprog, f.eks. et matematisk sprog, der kan rumme et uendeligt antal variationer i simple ligninger. Her er afstanden til humaniora næsten forsvindende. På et mere generelt plan er det et stort problem for udviklingen af naturvidenskaben, at den reduceres til teknik. Det er oplagt, at nye videnskabelige indsigter ofte forudsætter ny teknologisk kunnen, men det reducerer ikke den videnskabelige udvikling til teknisk fremskridt.

Det understreger derimod, at naturvidenskaben ofte har et teknologisk forhold til sit objekt. Teknologien er et redskab for og en konsekvens af en lang række sociale og kulturelle forhold og værdidomme, der langt fra kun at være naturvidenskabeligt baserede også er funderet i et værdisæt, som de humanistiske videnskaber bidrager afgørende til at formulere og holde levende. Man kan sige det på den måde, at hvis naturvidenskaben står i et teknologisk forhold til sit objekt, så står de humanistiske videnskaber i et etisk forhold; der ligger nemlig hele tiden en implicit (og ofte uerkendt) forståelse af, hvad 'menneskelighed' indebærer; en antropologi faktisk. En sådan antropologi er også central i sundhedsvidenskaben.

Kort sagt giver det simpelthen ikke rigtig mening at vurdere videnskabernes respektive værdi ud fra deres instrumentelle opfindsomhed. For det første er de forskellige videnskaber dybt afhængige af hinanden, fordi de i fællesskab skubber horisonten for det historisk mulige, også hvor det ikke er så tydeligt som f.eks. i det tidlige 17. århundredes Prag, hvor Kepler boltrede sig i humanistiske værker for at perspektivere forholdene i universet (Grafton 1991). For det andet er netop deres samvirken en betingelse for at opretholde en vis sans for proportioner i samfundet.

Proportioner og perspektiver er ikke mindre nyttige end teknologier, når det gælder om at håndtere verden. Det er min opfattelse, at en fornyet samtale mellem natur- og humanvidenskab er afgørende for, at begge parter kan komme videre, ikke mindst fordi specialiseringen er drevet så langt ud, at man ind imellem glemmer både fællesskabet og etikken i det videnskabelige arbejde.

Begge dele har med kumulation at gøre. Det har været et tilbagevendende spørgsmål, i hvor høj grad videnskab er kumulativ, eller 'progressiv'. Det er givet, at ingen videnskab nogensinde er slet og ret kumulativ, fordi tidligere resultater af selv den mest anstændige forskning altid vil skulle korrigeres (Flor 1990: 51); men når humanistisk forskning traditionelt opfattes som i markant ringere grad kumulativ end naturforskning, så er det måske fordi den gamle viden pr. definition underordnes den nye viden i sidstnævnte. Naturvidenskaben behøver derfor ikke at diskutere med den gamle viden, undtagen i historisk øjemed, mens humanisterne hele tiden er pisket til at gå tilbage, både for at undersøge vidensgrundlaget og for se om der er noget, man har glemt (Spang-Hanssen 1990: 121-122). Det er én god grund til at læse Høffding, og det er min begrundelse for at introducere ham ovenfor.

Kumulation i simpel 'additiv' forstand er således ikke mulig, men forudsætningerne for fornyelse findes blandt andet i traditionen; hvordan så man på 'det menneskelige' i tidligere generationer? Hvordan opfattede man fællesskaber, magt og begær andre steder og til andre tider? Der er ingen absolut sandhed om det menneskelige væsen, men der er videnskabelige metoder til på ethvert givet tidspunkt at spørge til gældende forestillinger ved hjælp af komparativ indsigt.

Det er blandt andet i kraft af den lange tradition – fra renæssancen frem til i dag – for at studere det menneskelige og det menneskeskabtes væsen, at de humanistiske videnskaber bidrager afgørende til at give verden de rette proportioner. Som tidligere nævnt, så er disse proportioner ikke uden betydning også for naturvidenskaben; og så har jeg slet ikke nævnt sundhedsvidenskaben.

Videnskaben i mellemkrigstiden

Et eksempel på et vist tab af proportionssans får man ved at se på mellemkrigstidens videnskabelige miljø, som var præget af de store spørgsmål. Det er alle tider, naturligvis, men det der måske i særlig grad udmærker mellemkrigstidens videnskabelige miljø er netop en 'samling' af tropperne hen over kløften mellem natur- og humanvidenskab. Man kan måske lige frem sige, at der skete en kortslutning mellem det teknologiske og det etiske forhold til objektet.

I dansk antropologi var Knud Rasmussen mellemkrigstidens store navn, og han er tydeligvis fanget i en kortslutning mellem teknologisk fremskridt og kulturel værdi. Knud Rasmussen sagde i 1920:

Man har intet Valg. Alle Naturfolks Liv i Fremtiden er kun afhængigt af dets Udviklingsmuligheder under nye Forhold. Vejen frem maa gaa over deres Races Lig. Det, som det gælder om, er at give Naturmenneskene i deres Sind og Gemyt en saa skaanselsfuld og varsom Død som muligt. Først da er de modne til den store Verdensnivellering af Individder. Vi maa tage deres for Civilisationen upraktiske Særpræg fra dem og forsøge at faa dem til at ligne os selv (Rasmussen 1920: 19).

Hvis civilisationen af naturnødvendighed måtte overtage primitiviteten ude i verden, gjaldt det også på hjemmebane, at der var en kollektiv og offentlig forpligtelse til at sikre den bedste befolkningskvalitet. Det gav anledning til den gradvise etablering af racehygiejnen som videnskabeligt område, som blandt andre Lene Koch (1996, 1998, 2000) har studeret. Om racehygiejnen eller eugenikken sagde sociologen Theodor Geiger i 1935:

Eugenikken fuldbyrder Rationaliseringstanken, idet den overbygger og modificerer Individernes kortsynede med Samfundets vidtskuende Rationalisme (Geiger 1935: 28).

Der er en tro på rationalismens sejr i eget samfund, som er en klar parallel til Knud Rasmussens skånsomme 'drab' på de mindre udviklede racer.

Samfundets problem var, at det, der på overfladen lignede et kvantitativt fald i det relative fødselsoverskud, maskerede et foruroligende kvalitativt skift: mens de værdifulde klasser praktiserede fødselskontrol, og således begrænsede tilvæksten til borgerstanden, så formerede de lavere klasser sig som aldrig før (L. Koch 1998: 18). Dette modsvarede af en asymmetri mellem racerne, hvor den germanske race holdt mere igen end de slaviske og romanske racer (ibid.). Darwin og Mendel havde haft stor gennemslagskraft i deres forklaring på, hvordan de arvelige anlæg overførtes, men deres forestilling om de bedst egnedes overlevelse var truet af selve den civilisation, som havde taget de *naturligt uegnede* under sin beskyttende vinge. Således sagde K.K. Steincke i 1920:

Hvad nytter den stigende humanisering, den stadigt voksende offentlige Forsorg. Den mangeartede Omsorg, de store Tilskud til Børneforsorgen, dels ved kontante

Tilskud, Velgørenhed og allehaande Indsamlinger, dels ved Oprettelse af Børnehjem, Sanatorier, Vuggestuer, Hittebørnshospitaler, Welanderhjem osv., osv. fører kun, takket være Lægevidenskabens og Sygeplejens stærke Udvikling, til at svække Slægten ved at holde Liv i disse Tusinder som Samfundet var bedst tjent med bukkede under. Ja, hvad værre er, ved at holde Liv i disse Tusinder, siger man, giver vi dem Mulighed for at sætte Titusinder af endnu daarligere udrustede og paa forskellig Vis arvelig belastede Efterkommere i Verden, og vi naar efterhaanden . . . de samme Forhold, der har bragt alle Civilisationer til at gaa til grunde, nemlig at Børnetallet med den stigende Civilisation indskrænkes mere og mere i Befolkningens Overklasse og i Middelstanden, mens de allerlaveste Lag, derunder Forbrydere og Undermaalere af enhver Art formerer sig stærkere og stærkere (Steincke 1920: 237-38).

K.K. Steincke var en af fortalere for eugenikken i Danmark, men hans tanker er for så vidt et ekko af den udbredte samfundsvidenskabelige opfattelse, man i dag samler under betegnelsen socialdarwinisme. Det var ikke mindst Herbert Spencer (1820-1903), der havde tænkt evolutionsideologien ind i samfundet og naturaliseret sidstnævnte efter (eller før) Darwinistiske principper. Hans sociologiske opfattelse resulterede i et paradoks: fattigdom kan kun afhjælpes på bekostning af sociale fremskridt (Schroll-Fleischer 1987a: 414).

I et større internationalt perspektiv indebar socialdarwinismen en forestilling om, at globale fremskridt måtte involvere udryddelse af de lavere racer; den knyttede sig således nært til både racisme og imperialism, og selvom Knud Rasmussens holdninger er milde udgaver af disse i forhold til f.eks. den britiske kolonialismes udryddelse af tasmanerne i 1880'erne, så er der ikke meget tvivl om, at også i mellemkrigstidens Danmark havde man taget teorierne om naturlig selektion til sig – også på kulturernes vegne.

Det, der optager mig i denne sammenhæng, er den snævre forbindelse mellem samfunds- og naturvidenskabelige perspektiver på mennesket i mellemkrigstiden, der måske var modernismens sidste store forsøg på at rationalisere det menneskelige som ren natur. Oven i købet som natur, der kunne forædles. Sammenligner vi med f.eks. Erasmus' skolehumanisme i renæssancen og med det senere nyhumanistiske kulturbegreb, som lanceret af Herder, er denne racehygiejne mildest talt uhumanistisk. Der var tale om en biologisk determinisme, som Sir Francis Galton (1922-1911) havde givet form og retning mod eugenikken, ikke mindst i det indflydelsesrige arbejde *Det Arvelige Geni* (1869), som indeholdt den påstand at både geni og idioti nedarves. Hvis Spencer havde arbejdet på et spekulativt grundlag, så be- lagde Galton sine konklusioner med empirisk forskning i familiehistorier.

Galtons teorier fik vind i sejlene i USA, hvor truslen fra de evnesvage også fik næring af konkrete familiehistoriske undersøgelser, som f.eks. R.L. Dugdales undersøgelse af den såkaldte Juke-familie fra 1870'erne (refereret af Schroll-Fleischer 1987b: 498). Han viste, hvordan vagabonden Juke i løbet af seks generationer havde fået mere end 700 efterkommere, hvoraf 128 var prostituerede, 142 pjaltproletarer, 64 under forsyng og 76 vaneforbrydere. Det er jo imponerende, men om det faktisk beviser nedarvningsteorien er tvivlsomt.

Ser vi på de store linier i mellemkrigstidens videnskabelige miljø i Danmark, så var der en klar opfattelse af, at en enhedsvidenskab var ønskværdig, og København blev centrum for en del af den internationale bestræbelse. Den 2. internationale kongres for enhedsvidenskab afholdtes således i København i 1936. Det drejede sig specielt om den logiske positivisme, og det fik angiveligt afgørende indflydelse på blandt andet Niels Bohrs arbejde (Faye 1998). En anden tilstedeværende var filosofen Jørgen Jørgensen, som ligeledes blev stærkt inspireret af positivismen. Han udgav sin *Psykologi på Biologisk Grundlag* i 1941, hvori han argumenterer for, at de psykologiske fænomener er snævert knyttet til de biologiske processer. Alle livsytringer, inklusive bevidsthedsfænomener, kan forklares ved fysisk-kemiske processer; bevidsthedslivet er blot det mest komplicerede udtryk for det organiske liv (Faye 1998: 49). Jørgen Jørgensen deltog også i den debat om børnebegrænsning og svangerskabsafbrydelse (på frisindets side), der rumlede i 1930'erne (C.H. Koch 1998: 41), og i sin *Psykologi* diskuterer han eugenikkens fordele og ulemper i 'forædlingen' af menneskeracen (Jørgensen 1941: 70-72). Mens han nok går ind for den 'negative' eugenik, dvs. foranstaltninger til begrænsning af sygelige befolknings-elementer (som sterilisation, børnebegrænsning og svangerskabsafbrydelse), så fastslår han, at man videnskabeligt set er på bar bund, hvad angår den positive eugenik, dvs. den bevidste fremavling af ønskværdige individer, idet man ganske savner midler til at udvælge de individer, som vil kunne give det bedste afkom, ja, i virkeligheden savner man ogsaa en maalestok for, hvilke mennesketyper der kan betragtes som idealer, der bør tilstræbes. Menneskeidealene er højst forskellige, og det er kun de mere iøjnefaldende mangler, man kan blive enige om at betragte som uønskelige (Jørgensen 1941: 72).

Her ligger der faktisk en komparativ, humanistisk korrektion af Steinckes syn på samme sag, der, som vi så, faktisk indebar en betænkelighed ved at give underklassen bedre levevilkår, da de jo så bare ville skabe mere omfattende sociale problemer.

Hvis man kan drage en form for slutning af disse spredte eksempler, så er det, at mellemkrigstidens videnskabelige miljø var præget af en stræben efter enhed i videnskaben, der ikke var helt lykkelig, fordi den blev til *enshed*, og fordi den etiske

korrektion af det rationalistiske nytteprincip derfor udeblev. Eller rettere sagt, det etiske princip blev reduceret til et teknologisk spørgsmål om en 'forædling' af det menneskelige liv. En videnskab uden forskelle, en bogstavelig *enhedsvidenskab*, var ikke en ny begyndelse men en kortslutning i det spændingsfelt, som *forskellen* mellem humanistiske og naturvidenskabelige perspektiver markerer og behøver.

Forskellene knytter sig ikke så meget til (absolut) adskilte genstandsområder, som de knytter sig til forskelligartede metoder og vidensinteresser. Når det er vigtigt at opretholde mangfoldigheden, så skyldes det en videnskabsteoretisk erkendelse af, at videnskab aldrig blot er en passiv afspejling af naturlige forhold (og som sådan autonom i forhold til samfundet), men også *virker* i samfundet (dvs. har en bestemt retning). Den gør noget ved hele tiden at rykke grænserne for det mulige. Det videnskabelige arbejde er derfor ikke samfundsneutralt. Ser vi f.eks. på medicinsk forskning, så synes det oplagt, at den er designet til på én gang at afdække og intervenere i de sundhedsmæssige vilkår for befolkningen. Og det er netop sagens kerne: forskning er altid fanget i saksen mellem repræsentation og intervention, som Evelyn Fox Keller har noteret det for fysikkens vedkommende (Keller 1992: 75ff). Hvad mere er, det videnskabelige blik er allerede præget af de muligheder for intervention, der findes i feltet. Som Fox Keller siger det med et malende eksempel, er det uhyre vigtigt at gøre sig klart, at selve den måde, vi spørger til genetikken på, allerede indebærer eugenikkens mulighed (ibid. 77). Med andre ord, allerede inden forskeren begynder sit arbejde, har dette en særlig retning, som samtidig blokerer for alternative ruter og visse andre spørgsmål (se også Hastrup 2004).

Det er derfor, de *mange* videnskabelige perspektiver er helt nødvendige.

Afslutning

De mange videnskabelige perspektiver kan måske fortsat systematiseres i to store hovedklasser, som hhv. natur- og humanvidenskab, som står i hver sit (dominerende) forhold til deres emne; ovenfor talte jeg om et teknologisk og et etisk forhold. Som det gælder for alle andre skel, vores begreber sætter i verden, gælder det også for dette, at det er tilbøjelig til at tilsløre forbindelser og ligheder og ikke mindst gensidigheder.

Når jeg nu vælger at afslutte med en understregning af den humanistiske videnskabeligheds særlige bidrag, skal det dels ses som udtryk for min opfattelse af nødvendigheden af at bevare et videnskabeligt dobbeltblik på verden, dels som

et strategisk modtræk mod den herskende normativitet i videnskaben. Hvad angår det første, så vil en 'verdensnivellering' af videnskaben (for at benytte Knud Rasmussens ordvalg) risikere at sætte det menneskelige på spil i teknologiens og rationalismens navn. Nogle af de dimensioner af den humanistiske videnskabelighed, som jeg på forskellig vis har søgt at belyse i det foregående, nemlig *samtale* og *forståelighed*, forpligter videnskaben selv på menneskelighed. Humanister arbejder med det menneskeskabte og med menneskers livsverden som helhed og er forpligtet på at formidle deres resultater i et menneskeligt sprog. Med afsæt i et genstandsfelt, der vedrører dagliglivets og -sprogets verden, må humanister foreslå en helhedsbetragtning, der giver mening i denne verden. Det er dette, som i næste omgang fastholder de rigtige *proportioner* i samfundets selvforståelse. Gennem en bevidsthed om tradition, historie, andre sprog, alternative samfundsformer og varierende kulturelle horisonter giver de humanistiske videnskaber både samfund og enkeltpersoner mulighed for at se sig selv i naturlig størrelse, så at sige.

På den måde bidrager de humanistiske videnskaber til en *etik*, som allerede ligger i ovenstående, men også derved at de allerede i udgangspunktet er baseret på et etisk forhold til genstanden; en form for ydmyghed overfor det menneskeskabte og en mere eller mindre eksplicit menneskeforståelse eller antropologi. Hvad mere er, de er ikke nødvendigvis begrænset til humaniora som sådan. De er i praksis grænseoverskridende og underminerer den normative status, som naturvidenskaben har fået. Den konventionelle opdeling af videnskabens verden i humanistisk og naturvidenskabelig skyldes således ikke, at verden falder i to dele, men at man har institutionaliseret forskellige måder at forholde sig til verden på, der er lige nyttige og lige nødvendige – for samfundet og for hinanden.

Note:

En tidligere og kortere version af dette indlæg blev holdt som foredrag på et seminar om 'Det menneskelige: Humaniora som sökande och experiment', Sigtuna, 2001. Tak til Sverker Sörlin for invitation og kommentarer.

Litteratur

Burke, Peter 1999 Erasmus and the Republic of Letters. I: *European Review* vol. 7(1): 5-17.
Favrholdt, David 1990 Naturvidenskaberne og deres grænse. I: Bak, Thor A. & Erik Dal (red.): *Videnskabens Enhed - ?*. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

- Faye, Jan 1998 København og den logiske positivisme. I: Söderqvist, Thomas & Jan Faye; Helge Kragh; Frans Allan Rasmussen (red.): *Videnskabernes København*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Fink, Hans & Kirsten Hastrup (red.) 1990 *Tanken om enhed i videnskaberne*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Flor, Jan Riis 1990 Naturalisme uden Forkortelser. I: Fink, Hans & Kirsten Hastrup (red.): *Tanken om enhed i videnskaberne*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Geiger, Theodor 1935 *Samfund og Arvelighed. En sociologisk Undersøgelse*. København.
- Grafton, Anthony 1991 *Defenders of the Text. The Tradition of Scholarship in an Age of Science*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gregersen, Frans 1998 Lingvistikredsen - en københavnsk kreds af sprogforskere. I: Söderqvist, Thomas & Jan Faye; Helge Kragh; Frans Allan Rasmussen (red.): *Videnskabernes København*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Hastrup, Kirsten 1995 *A Passage to Anthropology. Between Experience and Theory*. London: Routledge.
- 1999 *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*. København: Gyldendal.
  - 2002 (red.) *Videnskab og Værdier. Den humanistiske udfordring*. København: Videnskabernes Selskab. (i trykken)
  - 2003 (red.) *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*. København: Hans Reitzels Forlag.
  - 2004 *Refleksion: Vidensbegreber og videnskab*. I: Hastrup, Kirsten (red.): *Viden om verden. En grundbog om antropologisk analyse*. København: Hans Reitzels Forlag.
  - (under udgivelse) *Kultur. Det fleksible menneske*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Høffding, Harald 1887 *Etik. En Fremstilling af de etiske Principer og deres Anvendelse paa de vigtigste Livsforhold* (tredje udgave). København 1905: Gyldendalske Boghandel.
- Jørgensen, Jørgen 1941 *Psykologi på biologisk grundlag*. København: Videnskabernes Selskab.
- Keller, Evelyn Fox 1992 *Secrets of Life Secrets of Death. Essays on Language, Gender and Science*. London: Routledge.
- Koch, Carl Henrik 1998 To generationer i dansk filosofi: Post-spekulationens og positivismens tidsalder 1880-1945. I: Söderqvist, Thomas & Jan Faye; Helge Kragh; Frans Allan Rasmussen (red.): *Videnskabernes København*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Koch, Lene 1996 *Racehygiejne i Danmark 1920-1956*. København: Gyldendal.
- 1998 Sigøjnerne i søgelyset: Arvebiologi og socialpolitik i 1930'ernes og 1940'ernes København. I: Söderqvist, Thomas & Jan Faye; Helge Kragh; Frans Allan Rasmussen (red.): *Videnskabernes København*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
  - 2000 *Tvangssterilisering i Danmark 1929-1967*. København: Gyldendal.
- Panofsky, Erwin 1991 *Perspective as Symbolic Form*. New York: Zone Books.
- Putnam, Hilary 2002 *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy and Other Essays*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rasmussen, Knud 1920 *Danmarksposten*. Januar, s. 17-20.
- Schroll-Fleischer, Erik 1987a Biologisk determinisme og socialdarwinisme i antropologi og samfundsteori. I: Bonde, Niels & Jesper Hoffmeyer; Henrik Stangerup, (red.): *Naturens Historiefortællere* (2.udgave, bd. 1 og 2). København 1996: Gads Forlag.
- 1987b Eugenik - Forædling af Mennesket. I: Bonde, Niels & Jesper Hoffmeyer, Henrik Stangerup (red.): *Naturens Historiefortællere* (2.udgave, bd. 1 og 2). København 1996: Gads Forlag.

- Spang-Hanssen, Ebbe 1990 Hvad er humanistisk videnskab, og hvorved adskiller den sig fra naturvidenskaben?. I: Bak, Thor A. & Erik Dal (red.): *Videnskabens Enhed - ?*. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Steincke, K.K. 1920 *Fremtidens Forsørgelsesvæsen*. København: Udgivet ved Indenrigsministeriets Foranstaltning.